

Александар Крстаноски

ХРИСТИЈАНСКАТА ПРОСВЕТА И КНИЖЕВНОСТ ВО СРЕДНОВЕКОВНО КИЧЕВО И КИЧЕВСКО

Апстракт

За долгата историја на Кичево и Кичевско документирано сведочат самите почетоци на организирањето на Охридската архиепископија. Во историските извори, меѓу кои и повелбата на византискиот цар Василиј II, издадена во 1018 година, градот се спомнува во рамките на нејзината најтесна дијацеца. Кичево се споменува и во време на кралот Урош I, а Милутин го освоил од Византија. Просветата во овој крај во Средновековието има главно христијански карактер, а притоа се истакнуваат неколку центри: самиот град, манастирот *Свети Георгиј* во близина на селото Кнежино, селото Вранештица, селото Премка, селото Светораче и, секако, манастирот *Света Пречиста Кичевска*. Ваквите факти претполагаат дека во градот и околината постоела развиена христијанска просвета, а за што сведочат зачуваните ракописи од тоа време и нивните подоцнежни преписи. Оваа дејност во Кичево и Кичевско се рефлектирала и во неговата подоцнежна духовна и културна историја.

Клучни зборови: Кичево и Кичевско, просвета, просветни центри, книжевност, писмени споменици.

Значењето и начинот на средновековната просвета

Во христијански контекст, содржината што ја има зборот „просвета“ од 17. век и наваму е поинаква од значењето на зборот „просвештение“ од првите векови на христијанството па сè до средниот век. Словенскиот збор *просвѣщеніе* е превод на грчкиот

φωτισμός, како и латинскиот *illuminatio*, технички термин за светата тајна Крштение и високо духовно совршенство. Партиципот φωτισόμενοι (просветени, синови на светлината) станува синоним за христијани.¹ Поради фактот што човекот е психофизичко битие и е создаден според образ Божји, тој има потреба да се стреми кон еден вид на друга светлина - мистична, духовна, несоздадена, а еден дел од човековото битие секогаш е отворен за примање, доживување или мистичен опит на некаква светлина, т. е. просветлување.²

Како пример како се одвивала просветната дејност во средновековните духовни центри служи манастирскиот начин на просвета. Просветата во манастирите се реализирала главно на три начини: преку црковните богослужби, преку усни поуки пред потесен круг и проповеди во храмот пред верниците на библиски и литургиски теми, и преку писмен збор, т. е. преку книжевна дејност, или „просвета со букви“ како што ја нарекува свети Климент. Така, во конкретниов случај, во кичевскиот манастир *Света Пречиста Кичевска* се практикувале сите овие видови на просвета. Богослужбите се извршувале редовно и од нив не се отстапувало дури ни кога монасите се наоѓале во животна опасност, како што се гледа и од записот за пожарот и грабежот во 1558 година. Во манастирот делувало и келијно училиште каде што, меѓу другото, се подготвувале кадри за свештеници и учители за неколку околии. Тука воопшто не заостанувала ни книжевната дејност, условена од литургиските, црковно-правните и проповедничките потреби.³ Воопшто, следејќи ја традицијата, како и во останатите поголеми манастири, просветата се одвивала на веќе воспоставените начини кои ги употребувал и свети Климент: „со букви“, преку Светите Тајни и христијанските добродетели: братољубие, вера, молитва, пост, смирение, милостина, чистота и љубов.⁴

Поголеми просветни центри

---

¹ Петар Хр. Илиевски, „Просветната улога на манастирот „Св. Пречиста“. *Манастир Света Пречиста Кичевска (монографија)*, Скопје 1990, 21.

² Јован Таковски, *Просветението во теологијата на свети Климент Охридски*, Скопје 2006, 11.

³ Петар Хр. Илиевски, *op. cit.*, 22.

⁴ Јован Таковски, *op. cit.*, 131-205.

Според зачуваните книжевни споменици и археолошките научни иследувања, христијанската просветна дејност во Кичево и Кичевско, а со тоа и соодветната книжевна дејност, може да се лоцираат на неколку места: самиот град Кичево, манастирот *Свети Георгиј Победоносец* во село Кнежино (познат и како *Кнежински манастир*), селото Вранештица, селото Премка, селото Светораче и, секако, манастирот *Света Богородица – Пречиста*, или *Света Пречиста Кичевска*.

Градот Кичево се простира како брег околу Китино Кале, помеѓу Долна Кичава и Горна Кичава и се дели на маала, и тоа: Варошко маало, Чаршија Варош, Чифлик Маало, Теќе Маало, уште едно Теќе Маало покрај реката Темница која поминува низ градот, Цума Маало или Света Петка (наречено по џамијата која некогаш била црква посветена на Света Петка, па од „петок“ дошло „цума“), Баља Маало или Горно Маало („баља“ на турски јазик е „горно“), Бичинци Маало и Циганско Маало.⁵ Се разбира, до денес градот е значително проширен.

Предисториското минато на Кичево не е многу познато. Забележано е дека во близината на денешно Кичево постоел град Хискана (Ускана), кој се споменува во врска со војувањето на македонскиот крал Персеј со Римјаните во 170-169 година пред Христа. Други податоци не се познати, ниту со сигурност може да се каже каде бил, кога и кој го подигнал.⁶

За долгата историја на Кичево документирано сведочат самите почетоци на организирањето на Охридската архиепископија. Во историските извори, меѓу кои и повелбата на византискиот цар Василиј II, издадена во 1018 година, градот се спомнува во рамките на нејзината најтесна дијацеца.⁷ Кичево се споменува и во време на кралот Урош I, а Милутин го освоил од Византија. *Кнежинскиот манастир* всушност е задужбина на Милутин. Со овој манастир народот го става во врска делот од стариот град кај Палатишта и Војводиница. Подоцнежното Кичево се издигнало околу тврдината која постои и денес.⁸

---

⁵ Тома Смиљаниќ, „Кичевија“, *Насеља и порекло становитва*, Београд 1931, 409-410.

⁶ Душан Ристоски, „Кичево и кичевско низ историјата“, *Кичево и кичевско (монографија)*, Скопје 1998, 23.

⁷ Сашо Цветковски, *Живописот на Дичо Зограф и Аврам Дичов (студии и прилози)*, Струга 2010, 6.

⁸ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 410-411.

Со доаѓањето на Османлиите Кичево паѓа под нивна власт. Во пописните дефтери од 15. и 16. век градот е регистриран како Крчова и е седиште на Кичевската нахија. Откако ќе претрпи неколку административни промени, во втората половина на 16. век, кога е создаден Скопскиот санџак, во негов состав влегува и Кичевската нахија.

По бурните настани и внатрешните судири во империјата во 19. век, кога во Османлиското царство настанало ново уредување, образувана е новата Кичевска каза со седиште во градот и оттогаш почнува да се развива денешниот град.⁹ Штом завршил, пак, долговековниот османлиски период, следат администрациите на Кралството на СХС (подоцна Кралство Југославија) и СР Македонија во рамките на СФРЈ, за денес Кичево да биде општина во независна Македонија.

Низ различните историски услови имињата на градот варираше: Кирчева, Кричева, Крчова, Кичево и Кичава.¹⁰ Покрај постарата популација која сè уште го употребува називот Кичаа (дијалектно од Кичава), градот денес официјално и во секојдневниот говор се нарекува Кичево.

Покрај денешната црква, посветена на светите апостоли Петар и Павле, во минатото во градот постоеле и црквите *Свети Димитриј* и *Свети Георгиј*. За тоа зборува фактот дека некој Димитриј Петров од Кичево отишол во Русија да бара помош за доградување на црква, а историјата спомнува и црква *Свети Георгиј* од 13. век, во урнатини, која ја обновил и ја дарувал кралот Милутин.¹¹

Црквата *Свети апостоли Петар и Павле* во Кичево во својот сегашен изглед е изградена во почетокот на 20. век. Но и пред тоа на овој простор постоел православен храм. Повеќе податоци за оваа црква можат да се пронајдат од подоцнежниот период, односно од 1974/75 година, кога е извршено нејзиното целосно обновување, во времето на Дебарско-кичевскиот митрополит Методиј. Обновувањето на фреските е направено од страна на Кузман Фрчкоски од Галичник. Иако иконостасот е од времето на градењето на црквата, иконите на него се изработени во 1925/26 година. Подот на црквата е поплочен со камен, живописана е целата и има голем балкон и камбанарија која е во состав на храмот.

---

⁹ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 411.

¹⁰ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 410.

¹¹ Илија Велев, *Преглед на средновековни цркви и манастири во Македонија*, Скопје 1990, 66, 78.

Подоцна кон црквата се доизградени и други придружни објекти: канцеларија, Крстилница, библиотека, трпезарија и друго.¹²

Вториот споменат христијански просветен центар - манастирот *Свети Георгиј – Победоносец (Кнежински манастир)* се наоѓа во атарот на село Кнежино и потекнува од 12. или 13. век. Според некои мислења првата црква била срушена во првата половина на 18. век, по првата Австро-турска војна во 1736 година од страна на извесен Шаќир бег од Дебар. Пишани податоци за манастирот има од развиениот и од доцниот среден век, но пред сè во црковната историја. Биографот на српскиот крал Милутин - архиепископот Милутин запишал: „Милутин подигнал и обновил многу цркви, а два стари манастира кои се наоѓаат на српско-византиската граница: *Свети Ѓорѓи* во Кичевската област и *Света Богородица* во Трескавец над Прилеп, не без политички цели, ги посипал со дарови“. Ова потврдува дека манастирот постоел и пред 1282 година во рамките на Византиското царство.¹³ Дека овој манастир бил развиен духовен, просветен и културен центар сведочат и денешните археолошки наоѓалишта во неговиот дворен простор и неговата поширока околина.

Селото Вранештица – третиот значителен просветен центар, е старо и се наоѓа на средновековниот пат од Охрид и Битола за Скопје. Во селото постојат урнатини од неколку средновековни градби: Горно Кале, Средно Кале и Крајно Кале. При ископувањето на гробови се наоѓаат жолти метални алки и стари копја. Се ископуваат и големи садови од глина.¹⁴ Во селото има три цркви: *Свети Георгиј*, *Свети Илија* и *Свети Никола*. Најстара е црквата *Свети Георгиј* и потекнува од 16. век, а црквата *Свети Илија* е изградена неколку години подоцна и е подобро сочувана. Црквата *Свети Никола* е од 19. век,¹⁵ иако според кажувањата се претпоставува дека тука постоела постара црква од времето на султанот Бајазит.¹⁶

---

¹² Светлана Вељаноска, *Црквите и манастирите во Кичевското архиерејско намесништво*, Кичево 2002, 12.

¹³ Светлана Вељаноска, *op. cit.*, 9.

¹⁴ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 460.

¹⁵ Светлана Вељаноска, *op. cit.*, 31-32.

¹⁶ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 460.

Што се однесува до селото Премка, тоа се наоѓа на патот за село Рабетино. Некогаш имало повеќе население кое гравитирало околу денешните стари гробишта. Селото се преместувало неколку пати. Некоје време било на местото Чифлик, во рамнината, потоа се преместило во Јаороа Вода (подоцна мочурливо место) и на крај се спуштило во рамнината каде што е сега. Шумата на селото е заедничка со селата Шутово и Гарани, што укажува дека некогаш тие биле делови на едно село, но кога жителите на последниве две примиле ислам, настанале засебни села.¹⁷ Селото има две цркви. На влезот, во месноста наречена Илиница се наоѓа црквата *Свети Илија* која е изградена во 1937/38 година, а гробиштата околу неа се од 1921 година. Во нејзината внатрешност има камен за кој се верува дека потекнува од постара црква која се наоѓала на тоа место. На другиот крај од селото е црквата *Свети Атанасиј*, која е изградена во 1871 година.¹⁸ И околу оваа црква има стари гробишта. Токму во оваа црква Тома Смиљаниќ во 1926 година пронашол ракопис со чинот на Елеосвештение од 13. век, за кој, пак, се мисли дека е пишуван во некоја црква или манастир *Свети Врачи*.¹⁹

Гореспоменатото село Светораче, во кое исто така се претпоставува дека имало развиена христијанска просветна дејност е подигнато на место каде што некогаш се наоѓал манастир *Свети Врачи*. И сега постои истоимена црква. На повеќе месности од селото постојат стари урнатини.²⁰ Споменатата денешна црква е изградена во 1858 година.²¹

Секако, централното место во овој контекст го зазема манастирот *Света Богородица – Пречиста*. Минатото на манастирот *Света Пречиста Кичевска* се крие во длабок мрак и за историјата на овој важен духовен центар не се сочувани позначајни писмени споменици. Запазените народни преданија, колку и да се занимливи, се доста противречни и фрлаат сосема мала светлина врз податоците за основањето и судбината на манастирот.²² Ова пред сè се однесува на подалечното минато пред 1316 година. Во секој случај, она што е неоспорно и засведочено во историјата е сознанието дека Кичевско и соседните предели во Западна Македонија во средниот век, периодот на доцниот среден

---

¹⁷ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 423.

¹⁸ Светлана Вељаноска, *op. cit.*, 72.

¹⁹ Илија Велев, *op. cit.*, 28.

²⁰ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 468.

²¹ Светлана Вељаноска, *op. cit.*, 39.

²² Никола Наревъ, *Манастир Прѣчиста*, София 1912, 9.

век, а особено во времето на Преродбата, живееле и опстојувале под закрила на старите и угледни манастирски средини во регионот, Кнежинскиот манастир *Свети Георгиј* и *Крнинскиот манастир - Света Пречиста Кичевска*.²³

Според еден запис кој стои на една стара богослужбена книга, манастирот е започнат со изградба во 1316 година, а завршен и осветен во 1320 година. Негов основач е „царот кој владеел со оваа земја“ во тоа време. Во 1558 година е запален и целосно опустошен од страна на „безбожните Агарјани“, но обновен е набрзо во 1564 година. Во 1843 година Сарацените го запалиле манастирот, а останала само црквата. Оваа обител повторно е завршена во 1850 година.²⁴

Во еден многу стар *Псалтир*, пак, има запис кој зборува за пустошењето на манастирот во 1558 година и маченичката смрт на монасите Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј. Во истиот *Псалтир* има и друг запис кој го потврдува податокот за изградбата на манастирот во 1316 година, пустошењето во 1558 година и новата црква од 1564 година.²⁵

Ѓорче Петров сведочи дека на местото на сегашната црква, која е изградена во 1848 година имало стара црквичка уште од времето на султан Сулејман. Таа црква била од камен и била цврсто изградена, бидејќи кога сидарите ја рушеле во 1848 година, биле принудени да корнат парче по парче од камените сидови. Била толку тесна што едвај можела да собере сто души. На празниците гостите биле принудени да влегуваат во ред по неколкумина, колку само да можат да запалат по една свеќа.²⁶

И според раскажувањата (лично пред Нарев) на стогодишниот старец Елисеј, игумен на манастирот од 1828 година до 1840 година, старата црква била изградена од страна на манастирските браќа на местото на една уште помала црква во која се црквувале жителите на село Кррино.²⁷

Од гореспоменатите податоци може да се заклучи дека најстарото датирање на манастирот е 1316 година, а тоа е времето на владеењето на крал Милутин.²⁸ Но, Смиљаниќ стариот Милутинов манастир го лоцира во селото Кррино, како што вели:

---

²³ Сашо Цветковски, *Пречиста Кичевска*, Охрид 2013, 7.

²⁴ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 363.

²⁵ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 364.

²⁶ Ѓорче Петров, *Материјали за изучувањето на Македонија*, Скопје 2016, 236.

²⁷ Никола Наревъ, *op. cit.*, 9.

²⁸ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 365.

„Куќишта од тоа село постојат и денес, но веќе се обраснати со шума. Во таа шума можат да се бараат и ѕидините на Милутиновиот манастир *Света Пречиста*.²⁹

За обновата на манастирот во 1564 година, во времето на архиепископот кир Софрониј, кичевскиот епископ кир Герасим, еромонахот кир Герман, живописот од раката на кир Онуфриј, кир Ананиј и кир Михаил, во времето на султан Сулејман, како што пишува на неа, сведочи и мермерната плоча која била до самата врата на манастирот, но подоцна е уништена. Овој натпис Смиљаниќ го нашол како препис во една брошура на егзархискиот учител Никола Иванов од село Вранештица.³⁰ И Нарев пишува дека над западната врата на варосаниот ѕид имало натпис од 1564 година, којшто прецизно бил препишан од страна на манастирскиот брат јеромонах Симеон. Тој натпис бил направен врз голема камена плоча, која била поставена до самата западна врата на црквата.³¹ Треба да се нагласи дека споменатиот кир Онуфриј бил еден од најпознатите зографи во 16. век во дијацезата на Охридската архиепископија. Негови дела се сочувани и во Костур, Бераг, Елбасан, Неокастро, но најмногу во црквите помеѓу Пелагонија, Демир Хисар и Кичево.³²

Ѓорче Петров веројатно не бил известен за натписот од старата црква, па затоа тврди дека манастирот бил изграден во „турско време“, бидејќи констатира дека „сите околни манастири од христијанско време биле разрушени“.³³

Важни и интересни податоци за историјата на манастирот дава *Парусијата* препишана од споменатиот јеромонах Симеон. Според неа манастирот е основан „во време и со повелба на христијанските цареви“, но податоците во неа се сиромашни со датуми и имиња. Тука не е кажано во времето на кој христијански цар е основан манастирот, ниту во кое време бил опустошен и изгорен. Се споменува само пустошењето во 1843 година.³⁴ Ако „христијански цареви“ се поврзе со податоците кои ги дава Смиљаниќ, тогаш несомнено е дека „христијанските цареви“ се средновековните српски цареви, или поконкретно крал Милутин. Но, под „христијански цареви“ можат да се подразберат и Андроник II Палеолог (1282 – 1328) и неговиот син и совладетел Михаил XI Палеолог, кои се современици на Милутин и го градат манастирот Трескавец во

---

²⁹ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 366.

³⁰ Тома Смиљаниќ, *op. cit.*, 363-365.

³¹ Никола Наревъ, *op. cit.*, 9.

³² Сашо Цветковски, *op. cit.*, 23.

³³ Никола Наревъ, *op. cit.*, 18.

³⁴ Никола Наревъ, *op. cit.*, 11-12.

периодот меѓу 1312 година и 1320 година.³⁵ Ова прашање останува отворено за проучување и научна дискусија.

Подемот на манастирот продолжува и во 17. и 18. век, кога за новоподигнатата црква се нарачуваат икони и други уметнички и богослужбено-уметнички предмети.³⁶ Некои од ваквите предмети се запазени до ден-денес и се дел од духовното и културно наследство кое произлегува од богатата историја на овој манастир.

Сепак, најмногу податоци за историјата на манастирот *Света Пречиста Кичевска* има од 19. век. Најзабележителен е настанот во 1848 година, кога од Дебар дошол грчкиот владика Мелетиј и ја осветил црквата, а во таа прилика биле спалени и словенските книги. Во обновата учествувало месното население, но и добронамерници од пошироко. Се спомнуваат имињата на мијачките угледни дејци: Ѓурчин Кокале од Лазарополе, Серцо Брадина од Тресонче, Тодор Томоски и хаџи Василко од Галичник и многу други од Кичевско и Полог. Народот на коњи доброволно носел тесан камен и бигор од село Добреноец. Мајсторите биле од село Луково, оние кои ја граделе црквата во Лазарополе. Во манастирот се зачувале некои старини, како дверите од старата црква и патријаршкиот стол од костеново дрво со резба.³⁷

Со ова се исполнила желбата на тогашниот игумен Теодосиј, кој во 1846 година ја срушил малечката црквичка и во 1848 година ја привршил новата црква, а со тоа ја покажал својата силна вера во Божјата и народната помош. Народот за првпат гледал толку велелепна црква, огромната градба оставала силен впечаток на посетителите и делувала како страшна голема карпа отсечена од некоја гигантска планина.³⁸ Ова е црквата која постои и е активна и денес.

Писмени споменици

Како резултат на христијанската просвета во овие центри настанале низа книжевни споменици од кои некои за среќа се зачувани и денес. *Битолскиот триод* од 12. век, познат во науката и како *Кичевски триод*, за кој се претпоставува дека е пишуван во црква

---

³⁵ Сашо Цветковски, op. cit., 13.

³⁶ Сашо Цветковски, op. cit., 24.

³⁷ Тома Смиљаниќ, op. cit., 366-367.

³⁸ Никола Наревъ, op. cit., 26.

или манастир *Свети Врачи* во селото Светораче, во Кичевскиот крај. Во кичевското село Вранештица е пронајден *Вранештичкиот апостол*, пергаментен ракопис од 13. век, додека во храмот *Свети Атанасиј* во село Премка, Тома Смиљаниќ во 1926 година пронашол повеќе ракописи, меѓу кои и два напишани на пергамент во 13. век – *Кичевскиот октоих* и *Премчанскиот требник*.³⁹

Битолскиот триод потекнува од 11.-12. век. Според содржината претставува Посен триод. Овој ракопис содржи 101 пергаментен лист, 27,5 x 19,5 см. Пишуван е од граматик Георги, веројатно во село Вапа - Дебарско, а писмото е кирилско со делови на глаголица. Украсен е со заставки во вид на плетенки и иницијали во црна, црвена и окер боја. Се среќаваат екфонетски музички знаци. Во ракописот има повеќе записи на маргините, важни од книжевен и историски аспект. Споменикот е пронајден од Јордан Иванов во Битолското трговско претставништво во 1907 година. Се чува во Софија, БАН, број 38.⁴⁰

Вранештичкиот апостол потекнува од 13. век. Според содржината претставува полн текст на Апостолот. Ракописот содржи 26 листа од пергамент, 15,5 x 24 см и пишуван е со кирилско писмо. Има заставка во геометриски народен стил, од балкански тип, во црвена и жолта боја и едноставни иницијали. Се вбројува меѓу северномакедонските ракописи. Припаѓал на ракописите кои Верковиќ ги зел од Слепче, а според кичевското село Вранештица (што се спомнува во запис) е наречен Вранештички. Место на чување е Загреб, Архив на ХАЗУ, Ша 48.⁴¹

Кичевскиот октоих потекнува од средината на 13. век. Содржински претставува Октоих-параклитик. Содржи преписи од книжевни дела на свети Климент Охридски – Канон на апостолите Петар и Павле за шести глас и Канон на Света Троица за осми глас. Споменикот содржи 89 пергаментни листа, 300 x 195 мм. Не е целосно зачуван. Писмото е

---

³⁹ Ѓорѓи Поп-Атанасов, Илија Велев, Маја Јакимовска-Тошиќ, *Скрипторски центри во средновековна Македонија*, Скопје 1997, 137.

⁴⁰ Илија Велев, Лилјана Макаријоска, Емилија Црвенковска, *Македонски споменици со глаголско и со кирилско писмо*, Скопје 2008, 30.

⁴¹ Илија Велев, Лилјана Макаријоска, Емилија Црвенковска, *op. cit.*, 62.

уставно, а правописот е двоеров и јусов. Јазичните особености на ракописот упатуваат на заклучок дека настанал во западномакедонски скрипторски центар. Ракописот го пронашол Тома Смиљаниќ – Брадина во црквата *Свети Атанасиј* во село Премка - Кичевско. Се чува во два дела: Музеј на СПЦ – Белград, Груиќева збирка З I 110 (61 лист) и број 227 (5 листа); Народна библиотека на Србија – Белград, Рс 104 (23 листа).⁴²

Премченскиот требник потекнува од втората половина на 13. век. Содржи делови од Требникот и препис од книжевно дело на свети Климент Охридски – Покаен канон за шести глас. Има 102 пергаментни листа, 165 x 110 мм. Не е целосно зачуван. Писмото му е уставно, а правописот безјусов и едноеров. Содржи едноставни иницијали во црно-црвена боја. Места на чување: Музеј на СПЦ – Белград, Груиќева збирка з I 65 (72 листа); Народна библиотека во Србија – Белград, Рс 103 (8 листа); Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, фгм 1 (2 листа) + 20 листа без сигнатура.⁴³

Во Софиската народна библиотека под бр. 213 се чува фрагмент од *Посен триод* од 13. век, по потекло од Кичевско, додека друг *Посен триод* од овој крај, но од нешто поново време (14. век), на Софиската академија ѝ испратил кичевскиот свештеник Николај Поп-Стефанов.⁴⁴

Ракописите од манастирот *Света Пречиста Кичевска* може да се поделат на три групи: стари ракописи од 15. и 16. век, пишувани со ресавски правопис, понови ракописи од 19. и почетокот на 20. век, пишувани на руска варијанта на црковнословенскиот јазик со примеси на народен говор во објаснувањата и насоките за нивна употреба и, тефтери пишувани на народен говор поретко украсен со црковнословенизми. Од нив ќе бидат издвоени оние од првата група.

Споменикот *Четвороевангелието I* датира од 16. век, пишуван е со ресавски правопис и се чува во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, РС 64.⁴⁵ Ова Четвороевангелие всушност е комбинација од избрани евангелски текстови и

---

⁴² Ѓорѓи Поп-Атанасов, *Словенски ракописи од Македонија во странски збирки X – XIX век I*, Скопје 2017, 88-89.

⁴³ Ѓорѓи Поп-Атанасов, *op. cit.*, 102.

⁴⁴ Ѓорѓи Поп-Атанасов, *op. cit.*, 137.

⁴⁵ Петар Хр. Илиевски, *op. cit.*, 30.

избрани текстови од Апостолот, приспособени за литургиска употреба. Ракописот содржи 109 сочувани листа, почетокот и крајот недостасуваат, пишуван е на хартија со полууставно кирилско писмо со црн и црвен колорит. Со ретки исклучоци секоја страница содржи по 22 реда, а писарот се трудел тие симетрично да завршуваат. Илуминацијата на ракописот е сиромашна и ограничена само на флорални мотиви на иницијалните букви. Во него нема заставки, цртежи, или украси со зооморфни или тератолошки мотиви. Ракописот е пагиниран во долниот лев агол.

Псалтирот од манастирот *Света Пречиста Кичевска* потекнува од 15. век, пишуван е со ресавски правопис и се чува во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, РС 65.⁴⁶ Ракописот всушност е комбинација од вообичените псалми, библиски песни и избрани молитви и Акатисти. Псалтирот содржи 261 лист, пишуван е на хартија со уставно кирилско писмо со црн и црвен колорит, а на 24v15 иницијалот е украсен и со сино мастило. Со ретки исклучоци секоја страница содржи по 20 реда, при што писарот се потрудил тие симетрично да завршуваат. Илуминацијата на ракописот е едноставна и се ограничува само на флорални мотиви на иницијалните букви, главно во вид на ситни листови и цветови. Споменикот не содржи украси со заставки, цртежи, или претстави со зооморфни или тератолошки мотиви. Пагиниран е во долниот лев агол.

Четвороевангелието 2 датира од 16. век, пишувано е со ресавски правопис и се чува во Историскиот архив во Охрид.⁴⁷ Ракописот содржи 290 листа, пишуван е на хартија со уставно кирилско писмо со црн и црвен колорит. Содржински *Четвороевангелието 2* ги содржи четирите Евангелија со краток вовед и содржина пред нивниот сам почеток. Со ретки исклучоци секоја страница содржи по 22 реда (некаде 20), а писарот се трудел тие симетрично да завршуваат. Илуминацијата на иницијалните графеми е сиромашна и ограничена, но затоа пак на почетокот од секое од четирите Евангелија има богато украсени заставки. Цртежи и украси со зооморфни и тератолошки мотиви нема. Споменикот е пагиниран во горниот десен агол.

Крнинскиот дамаскин временски датира од периодот помеѓу 1580 и 1610 година. Ракописот содржи 281 хартиен лист (а киевскиот дел од Зборникот 246 листа). Пишуван е

---

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

со кирилско писмо. Насловите и иницијалите се со црвено мастило, со извивки карактеристични за 16. век. Овој Зборник во себе содржи дваесет, од вкупно триесет и шест опширни слова од зборникот на Дамаскин Студит „Сокровиште“. Во манастирот *Света Пречиста Кичевска* споменикот е пронајден во 1956 година, а бидејќи како што е познато овој манастир се викал уште и *Крнино*, или *Крнински манастир*, Зборникот е наречен *Крнински дамаскин*. Се чува во Скопје, ИМЈ, инв. бр. 594.⁴⁸

Киевскиот дамаскин потекнува од крајот на 16. век, пишуван е на 247 хартиени листа, 315 x 210 мм со полууставно писмо. Правописот е двоеров, јусов и со значително влијание на македонскиот народен говор во ортографијата и јазикот. Пишуван е од една рака. Иницијалите се скромни од киноварен тип. Подврзијата му е од штици во орнаментирана кожа. Од повеќето маргинални и не толку битни записи се издвојува оној дека ракописот бил сопственост на *Топличкиот манастир - Свети Никола* кај Демир Хисар. Овој споменик од Македонија го зел архимандритот Антонин Капустин во 1865 година и го подарил на Киевската Духовна академија, каде што и своевремено се образувал. Денес се наоѓа во Националната библиотека во Украина – Киев, ф. 301, бр. 290.⁴⁹

Влијанието на средновековната просвета врз периодите на Просветителството и на Преродбата

Богатата средновековна христијанска просветна традиција во Кичево и Кичевско оставила простор за развивање на духовните, културните и просветните идеи подоцна. Така, во оваа област продефилирале низа маркантни личности од своевремената научна елита во епохите на Просветителството и на Преродбата. Ова пред сè се однесува на манастирот *Света Богородица – Пречиста*.

По своето замонашување во Света Гора, Кирил Пејчиновиќ - Тетоец (? – 1845 година) е монах и собрат во манастирот *Света Пречиста Кичевска*.⁵⁰ Бидејќи чувствувал недостиг од практична богослужбена литература, а во настојувањата да им се приближи

⁴⁸ Илија Велев, Лилјана Макаријоска, Емилија Црвенковска, *op. cit.*, 110.

⁴⁹ Ѓорѓи Поп-Атанасов, *op. cit.*, 375.

⁵⁰ Петар Хр. Илиевски, *op. cit.*, 24.

на своите верници на што поразбирлив начин – на црквословенски и на народен јазик, Кирил Пејчиновиќ се оглушувал на императивите на Патријаршијата за служење на Литургија на грчки јазик. Така, неговите две печатени книги партиципираат на своевиден начин во отпорот против туѓинските настојувања за асимилација на македонскиот народ.⁵¹

Низ манастирската школа на *Пречиста* веројатно минал и Јоаким Крчовски, за кого се смета дека родум бил од кичевскиот крај, а подоцна бил учител во манастирот *Свети Јован Крстител - Бигорски*, потоа во Кичевско, Крива Паланка, Кратово, Самоков и други места. Во 1814 година тој сè уште се потпишувал како „даскал“, а во 1817 година – „монах“, во 1819 година – „јеромонах“. И откако бил замонашен тој продолжил да се занимава со учителство и проповедништво во Штип, Мелник, Кустендил и други места. Во Кратово организирал училиште со мешан состав од машки и женски ученици. Ова зборува за извесен прогрес во образованието, макар што школството сè уште било во доменот на црквата и пред сè од верски карактер. Според примерот на манастирските келијни училишта започнале да се отвораат училишта и покрај градските и селските цркви. Згради од такви „чколии“ и денес можат да се видат во повеќе градови и села.⁵²

Во средината на 19. век во *Света Пречиста Кичевска* дошол и Јордан хаџи Константинов – Џинот (1821/22 – 1882).⁵³ Пишувани со одредена намена, стиховите на Јордан хаџи Константинов доаѓале како резултат од неговите потреби за морализирање, за искажување восхит за успехите на школството во Македонија и во Бугарија и своите патриотски чувства.⁵⁴ Ученик на Џинот бил славниот пречистански игумен Козма, кого уште како дете (Константин), за време на игуменот Теодосиј, го зел во Велес за да го образува.⁵⁵ Ставовите и размислувањата на Јордан хаџи Константинов – Џинот од сите области, несомнено влијаеле врз неговиот ученик, младиот и надарен Константин, подоцна пречистански игумен и митрополит дебарски Козма. Своето образование Козма

---

⁵¹ Георги Сталев, *Историја на македонската книжевност, 1800 – 1945, I дел, македонската литература во 19. век*, Скопје 1981, 62.

⁵² Петар Хр. Илиевски, *op. cit.*, 24-25.

⁵³ Петар Хр. Илиевски, *op. cit.*, 25.

⁵⁴ Харалампие Поленаковиќ, *Во екот на народното будење*, Скопје 1973, 109.

⁵⁵ Никола Наревъ, *op. cit.*, 28.

подоцна го продолжил во Крушево и Битола, кај Манчев и Жинзифов.⁵⁶ Овие податоци се важни бидејќи преку твотештвото на овие „даскали“ и нивното влијание врз игуменот Козма, може да се донесе заклучок какви идеи се ширеле и за што се полемизирало во пречистанската обител. Особено е значењето на Рајко Жинзифов (1839-1877), еден од пролетерите на македонскиот романтизам. Во однос на неговото влијание врз Козма, а со тоа и врз идеите и научно-културната атмосфера во манастирот *Пречиста* и просветата во него воопшто, важни се неколку погледи на Рајко Жинзифов: панславизмот, морализмот и традиционализмот, односот кон црквата и негативната критика кон високото (најчесто грчко) духовништво, социјалните погледи во време на тешката финансиска состојба на обичниот народ и на крај, следејќи го Партениј Зографски, ставот за општ бугарско-македонски јазик со предност на „западните“ говори на чијашто варијанта ги пишува и своите творби (Сталев 1981: 181-205).⁵⁷ Колку од овие свои ставови Жинзифов му ги внушил на Козма или барем го навел да размислува за нив, не може да се тврди со сигурност, но дека биле „тема на разговор“ во манастирот, тоа секако. Сепак, следејќи ја наобразбата на хаџи Козма, а се разбира и на други монаси и мирјани кои гравитирале околу манастирот *Света Пречиста Кичевска*, како и проблемите кои ги третираше нивните „даскали“, неоспорно може да се дојде до заклучок дека во овој манастир зборот „просвета“ веќе го надминал обемот на неговата чисто христијанска содржина и во себе го впил и неговото современо западноевропско значење. Ова е мошне важно во историјата на просветата на овие простори, бидејќи ваквата дејност во манастирот *Пречиста* фрла сосема ново светло во сфаќањето и поимањето на делувањето на црквите и манастирите во минатото, следењето на традицијата, но и начинот на кој пробивале современите духовни, културно-уметнички и научни трендови на овие простори.

---

⁵⁶ Никола Наревъ, op. cit., 29.

⁵⁷ Георги Сталев, op. cit., 181-205.

Aleksandar Krstanoski

SUMMARY

The long history of Kicevo and the Kicevo region is proved by many documents from the very beginnings of the Ohrid Archdiocese. In historical sources, including the charter of the Byzantine emperor Basil II, issued in 1018, the town was mentioned within its narrowest diocese. Kicevo was also mentioned during the reign of King Uros I, while Miluting took it away from Byzantium. During the Middle ages, the education in the area had mainly Christian character, while few centers stood out, like the town itself, St George monastery situated near Knezino village, Vranestica village, Premka village and of course, the monastery of St. Bogorodica Precista (Immaculate Holy Mother of God). Such facts presuppose that there was a developed Christian education in the city and its region, as evidenced by the preserved manuscripts of that time and their later transcripts. This activity in Kicevo and the region was also reflected in its later spiritual and cultural history.